

PERIVOJ GUČETIĆ U ARBORETUMU TRSTENO PITANJA NJEGOVE REINTEGRACIJE I PREZENTACIJE

*Povodom sedamdesete obljetnice,
akademiku dru Cviti Fiskoviću,
koji je otkrio ljepote i kulturu
dubrovačkog ladanja*

*»Hvale me zbog lijepe okolice, ali još više se sviđam
zbog izvora, blagog podneblja i gajenja lijepe pros-
losti. Putniče, znaj, da su tu najočigledniji dokazi
ljudskog života, gdje je umjetnost zgodno usavršila
divlju prirodu...«*

Prijevod latinskog natpisa u Perivoju Gučetić iz go-
dine 1502.¹

Na padini znanog dubrovačkog okoliša, gdje se zelenilo slijeva prema moru, raskošno bojom i oblikom, dvije stare platane — čuvene nadaleko, gotovo nepojmljive u svom obujmu — zaustavljaju zadivljenog prolaznika i birano ga uvode u svečanost jednog perivoja. Znamo, u Trstenome smo!

Mnogo će nas toga zasmetati putom od prologa platana do spokoja perivoja; ali čim nas prekrije duboka hladovina njegovih gajeva, nestaje iz sjećanja svakidašnjica pretrpana usijanim automobilima, bezličnim fasadama, i užareni zrak u kojem blijede boje.

Dok se spuštamo u pravcu odakle zove žubor fontane, oči oslobođene blještavila upijaju duboku tamu zelenih borova, lovora, čempresa — raspoznaju sve više novih vrsta biljaka, novih skupina stabala. Uz fontanu čiji se šum utkao u pjev ptica i postao sadržajem, čak sastavnim dijelom perivoja, rekli bismo: evo nas na cilju! Međutim, široka »šetnjica« odводи dalje prema ljetnikovcu. Neobično i sasvim drukčije doimlju se površine što su se oko ljetnikovca otvorile suncu, uokvirene zavjesom vječno zelenih stabala: između njihovih gustih krošnji tek na nekoliko mjesta probio se vidik do gore, prema kamenjaru i docima. Prožima nas gotovo nepromije-
njena ljepota antičkog pejzaža, kao da se zaustavilo vrijeme! Oči odmorene u zelenilu neobičnom snagom i širinom primaju bogatstvo boja što se ovdje prosulo sunčanim stranama. Prošavši kraj zatvore-
nog glorijeta, krenuli smo prema novom vidikovcu,

zagledali se na pučinu, radosni da smo obuhvatili sve ono što se u tom najstarijem dijelu Arboretuma može vidjeti.

To nije bilo sve!

Sumaraka s putovima, s fontanama ili bez njih ima uzduž naše obale od Istre do Dubrovnika. U Perivoju Gučetić sadržano je još nešto po čemu se on razlikuje od svih ostalih, nešto po čemu ga što više možemo brojiti među rijetke pojave ne samo u razvoju našeg vrta nego i u počecima evropskih parkova.

Perivoj Gučetić poput mnogih vrtova na našoj jadranskoj obali nosi u svom začetku podrijetlo dolaca što su se terasasto stupnjevali padinama brda. To mu daje, kao i većini dalmatinskih vrtova, istaknuto značenje s jedne strane zbog svoje praiskonske veze sa sredozemnim terasama, čak od slavnihi »višecih vrtova«, što su sloveli kao svjetska čuda, do skromnih već prethistorijskih gromača, također svojevrsnih čuda, gdje se iza suhozida štiti teško skupljana zemlja — a s druge strane potvrdom činenice da su se upravo u tim nemogućim uvjetima oblikovali doduše mali, ali bogati vrtovi kao čudom, ni iz čega, i to već u vrijeme (a Perivoj Gučetić najstariji je među njima) dok se drugdje u Evropi, s izuzetkom Toskane, nije ni pomišljalo na oblikovanje perivoja izvan gradskih zidina.

Terase što su se u Perivoju Gučetić na sunčanog blagaj padini široko prostirale obogaćene su pravilnim geometrijskim poljima, uokvirenim putovima i šetnicama. Ostaci osmerokutnih kasnogotičkih stupića s glavicama što prate glavnu »šetnjicu« i one oko kuće napominju gotičko-renesansno nasljeđe ovdje zacrtanog perivoja. Pretpostavljam da su ti stupići bili u vezi s narudžbom onih koje je godine 1494. za ovaj vrt nabavio njegov osnivač Ivan Ma-

¹ C. Fisković, Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku, Zagreb 1947. str. 74.

rinov Gučićić² po tim pojedinostima ubrajamo Trsteno među najstarije, ujedno i najveće geometrijski raspoređene perivoje na našoj obali. Setnice što se križaju međusobno ili s putovima oblikuju u duhu suvremenih gotičkih i renesansnih vrtova brojna pravokutna polja namijenjena rasporedu nasada (ovdje su prosječni veličina 14×14 m, 14×17 m, 14×20 m itd.). U veličnosti sjecišta putova uklapaju se i veći građevni elementi poput ljetnikovca, kapelice, fontane, glorijeta, mlince. Oni svojim namjenama, građevnim pojedinostima, svojim prostornim rasporedom obilježavaju jedinstveno sačuvan sklop koji odaje visok stupanj kulture života na ladanju, gdje su se i nakon posljedica katastrofalnog dubrovačkog potresa u XVII. st. održale još neke gotičke tekovine.

Uz opća obilježja dalmatinskog vrta, kojima se on zbog krških osobitosti razlikuje od ostalih u Evropi — a dubrovački vrtovi imaju ovdje svoje istaknuto mjesto — Perivoj Gučićić nosi svojom geološkom posebnosti još jednu vrijednost, izuzetnu upravo po tome što je neocjekivana u kršu: obilje vode. Tom jedinstvenom pojavom odvajaju se od dalmatinskih vrtova, pa čak i onih u užem dubrovačkom kraju, koji su rasli u štednji dragocjene kisline. U najbližjoj okolini Dubrovnika, na Konalu, perivoji su se natapali iz gradskog vodovoda ali u ograničenoj posebne dozvole.^{3a} U Trstenome pojavu bilja vode i njezine neograničene upotrebe prati, u Dalmaciji neocjekivano bujanje vegetacije, koje se održavalo brojnim dotocima vode, što se raspoređivala kanalima. Vrlo brzo, već u samoj godini otkrića Amerike, sagrađeni je i visoki akvedukt, jedinstven u vrtnoj arhitekturi ne samo Dubrovnika i Dalmacije nego i suvremenog evropskog parka u cjelini.

Trsteno kao ladanjski kompleks bio je u svojoj prvotnoj zamisli usmjeren prema moru poput ostalih ljetnikovaca dalmatinskog i osobito dubrovačkog kraja. I u tome Perivoj se Gučićić od njih u nečemu razlikuje. Naime, ljetnikovci dubrovačkog predgrada i bližeg okoliša zadržali su urbano obilježje palače u raskošnoj opremi pročelja što se otvara moru, podružujući svečanom ozračju rezidenције okolni vrt strogom građevnom logikom prostora: po njoj se zgrada raščlanjuje terasama i otvara arkadama, namećući uvijek u prednji plan svoje arhitektonske elemente kao okvir već skučenom zelenilu. U tom bitnom odnosu raslinje — boravište, ljetnikovac u Trstenome sazdan je upravo obratno. Iako današnja zgrada nije izvorna u svim pojedinostima, zadržala je skromnost svog prvotnog volumena i obrisa, pa položajem i mjerilom svjedoči o izuzetnom prvotnom odnosu perivoj — ljetnikovac: ovdje je naime građevina — lišena svog rezidencijalnog obilježja — bila i ostala neugledna, pa čak i sitna ova potisnuta prostranstvom i bogatstvom perivoja. Odnos boravište — raslinje u svojem količinskom omjeru u prilog vegetacije oda je ovdje onu pravu atmosferu povratka prirodi gdje se gotovo nekom antičkom opuštenosti uživa prije svega u ljepotama bilja velikog perivoja, a zatim u skromnoj sredini ljetnikovca. U vrijeme svog nastanka takav povučeni način boravka u prirodi, gdje je ljetnikovac podređen vrtu, bio je potpuno nov

i izuzetna pojava u usporedbi s prvim vilama Toškane i njihovim perivojima: za njih je prema L. B. Albertiju (1404—1472),³ poborniku života na ladanju i teoretičaru talijanske vrtno arhitekture, vrt prije svega isključivo predvorje kuće, s kojom mora sačinjavati nedjeljivu cjelinu.

Perivoj Gučićić ne razlikuje se od uobičajenih značajki dalmatinskog i dubrovačkog vrta samo neovisnim položajem o kući u cijelosti već i rasporedom svojih bitnih skupina. Ljetnikovac u Trstenome, iako u svojoj prvoj koncepciji usmjeren prema moru, zadržao je pred pročeljem gospodarske zgrade s nasadima agruma i osjetljivog voća, raspoređene ispred i ispod zgrade, a ne iza nje kako je to učinjeno u drugim vrtovima Dalmacije, gdje su voćnjaci s nasadima južnog voća potisnuti iza kuće, dok je prostor ispred nje ostao prema onom Albertijevu »predvorje kuće« ustrašeno rijetkim ukrasnim biljem, namijenjeno svečanom primanju i rezidenciji, čega se većina ljetnikovaca osobito u dubrovačkom kraju nije odrekla.

Postojanje izvora u zaleđu ljetnikovca bez sumnje je privlačilo, pa su se tako vrlo brzo zbile promjene u samoj strukturi orijentacije ljetnikovca i njegova okoliša. One su dovele do drukčije usmjerenosti perivoja, pa se već time odvajao od dalmatinskih vrtova i onih užeg dubrovačkog kraja. Izgradnjom akvedukta i fontane (danas znatno izmijenjene) u produžetku osnovne osi koja od paviljona (glorijeta) nad morem — s danas jedinim i rijetkim pogledom na pučinu — vodi prema ljetnikovcu, dobio je perivoj sasvim protivnu, današnju usmjerenost, koja dotadašnju orijentaciju prema moru otklanja u suprotnom smjeru, prema česmi, gdje se i sam prostor perivoja bogatije razvija i raščlanjuje: ne samo pravokutnim nego i radijalnim putovima. Takva vizura, dvosmjerna u svojoj biti: ljetnikovac — more, ljetnikovac — voda (fontana), jedinstvena je ne samo zbog svog dugog prospekta nego i zbog svoje orijentacije, pa je od izrazitog značenja u razvoju naše vrtno arhitekture. Svakašnja privatnog života vlasnika odvija se upravo u »predvorju kuće« između mora i sunčanih površina reprezentativnog prostora, koji ovdje ipak nema svojstvo svečanog pristupa; stražnji dio vrta rasporedom prostora oko fontane preuzima ugo ulogu i postaje reprezentativan. Uz žubor fontane i u sjeni stabala odvajale su se obiteljske priredbe u »gaje-nju lijepe prošlosti«, u recitacijama, u znanstvenim raspravama.⁴

Stupnjevanjem od gotičko-renesansnih prostora prvotne orijentacije ljetnikovca, preko renesansno-baroknih prostranstava s njihovim osobitim sadr-

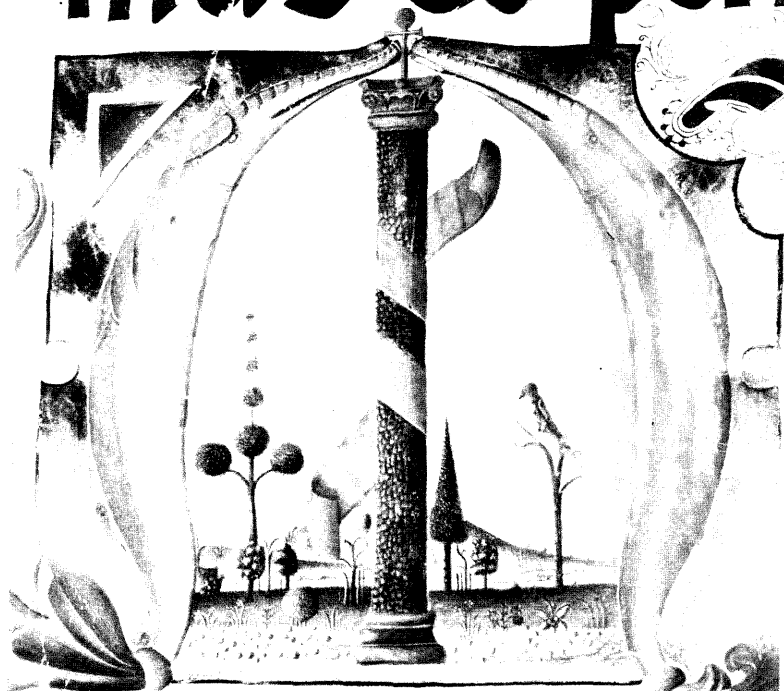
² Ondje, str. 79.

^{3a} Za ovaj podatak dugujem zahvalnost akademiku dru. Cvitu Fiskoviću; koristim još jednom priliku da mu izrazim svu svoju harnost na sugestijama i podacima kojima mi je pomogao da upotpunim ovaj članak.

³ L. B. Alberti, *L'Architettura*, IX, IV.

⁴ U posveti svog djela »Governo della famiglia di M. Vito di Gozze« koje je objavljeno u Mlecima g. 1589, spominje da je o mislima iznesenima u tom djelu raspravljao u svom ljetnikovcu: ovdje je vodio i svoje znanstvene razgovore, kako spominje F. M. Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura delle Raguse*, II Dubrovnik 1803, str. 70.

mus & pelli

t exlent

žajima, pa odatle šireći se u romantičnim oblicima vrta s prijelaza XIX. na XX. st., Perivoj Gučetić predstavlja jedinstvenu pojavu u kojoj se na neki oseban način očuvao stil jednog vrta kroz punih pet stoljeća, a u tom dalekom putu ocrtao se i naš razvoj vrtnih arhitekture. Vrednovanje kontinuiteta kakvim se može pohvaliti malo vrtova u našoj pa čak i u evropskoj kulturi jedan je od prvih zadataka reintegracije perivoja. Ove zamašne zahvate moraju prethoditi dalja istraživanja i iskopavanja, kojima će se moći ustanoviti arhitektonski okvir zamisli i njegove pojedinosti u različitim razdobljima gradnje, pregradnje i proširenja perivoja, te po tome izraditi program reintegracije cjelokupnog ladanjskog kompleksa.

Naviknuti na današnju pejzažnih vrtova, pa i njihovu tradiciju iz vremena romantike, prihvaćamo čak i u najstarijem dijelu Perivoja Gučetić slobodu rasta, neobuzdano bujanje vegetacije u njezinoj suprotnosti s usahlom deblima što odbačena poniru u korov, uvjereni da smo vidjeli ono bitno i shvatili prvotnu zamisao što je perivoj krije u sebi. Kome bi kraj sve raskoš prvih dojmova i pala na um misao da se zamisli u pravilnost putova i ploha koje oni međusobno zatvaraju, a još manje da se udalji od njih kako bi prodro što dublje u draču? Ipak, na tim prostorima, zaboravljene pod zemljom unutar urušenih terasa leže prvotne pravilno odmerjene šetnice, koje su svojim pravokutnim pa čak i radijalnim križanjima gradile skladne oblike polja namijenjenih nasadima. Neke od njih, koje su još preostale, napuštene su ili neprohodne, umjesto njih uralci su se novi krivudavi putelji i rondeli pokrivajući svojim šarama neke od izvornih likova.

Korov je danas zagušio kanale kojima je nekoć žuborila voda; fontane gdje se ona skupljala pregrađene su ili ih pokriva zemlja. Neobično debeli, čvorasti batrljici šimsira (busa), koji su nekad kao gusti grmovi brizno rezani i održavani sačinjavali neprobodna vječna zelena zdanja — osunčane boskete — među poslijednjim su ostacima što s mukom prkose korovu, gladni hranjive zemlje, očekujući sunčeve zrake da se probiju do njih dubokim hladom guštare. Lovorike, prvotno u suzdržanom izboru, prešale su s ostalim samoniklim biljem u gustu šumu, pa prekrivaju nekad pažljivo otvarane vizure, a šire se u nehatu održavanja preko okvira prvotnih zamisli perivoja.

Gotovo je nevjerojatno da je sve to što nas je radovalo svojim bogatstvom i obiljem u stvari tek »ruševina« jednog skladnog zdanja, ostatak nečega što je bilo oblikovano osobitim stegom, drukčijim sposobnostima opažanja, jednog drugog stilskog razdoblja. Uspoređena s arhitekturom čiji je dio, i vrtne se arhitektura može naći u ostacima, u »ruševinama«; u ovom slučaju ipak je teže kroz obilje novih nasada shvatiti prvotnu zamisao, koju je oblikovalo velikim dijelom već uginulo bilje, teže je naći prvotno među mnoštvom naknadnog negoli što je to prilika u urušenoj građevini. U tom leži poteškoća i drugo osnovno pitanje kako i po čemu utvrditi istovjetnost botaničkog sadržaja perivoja u svim etapama njegova rasta i razvoja i po tome graditi teze njegove regeneracije.

Svaki perivoj izborom nasada, njihovim rasporedom u određenim odabranim prostorima otkriva stilska shvaćanja, mjesto i duh vremena zahvata, kojima se očitovala osnivačeva želja da se zbliži s prirodom. Načini povratka prirodi i poštovanja njezinih vrednota mijenjali su se i prekidali prateći razvoj naselja, ovisili su o njihovim političkim, ekonomskim i kulturnim prilikama. Za razliku od trajnosti građe u graditeljstvu, nasadi, kao temeljno sredstvo — građa — vrtnih arhitekture, vezani su uz svoj kratki biološki vijek; njegovim razmjerno brzim propadanjem, koje se ne može otkloniti, nestaju kulise, volumeni, oblici i boje, dakle osnove predodžbe i bitni izrazi vrta koji su se očitovali izborom biljnih vrsta i često njihovim nasilno mijenjanjem oblicima, kao i strogo odmjerenim međusobnim odnosima skupina. Novo doba ili proširuje prostor vrta svojim novim zamislima, ili u preostale okvire prema svome nahodjenju nadomješta nestale primjerke jednakima ili drukčijima, raspo- redujući ih u novim oblicima skupina, mijenjajući obris i navike rasta pojedinih vrsta ili njihove prostorne okvire: tako se na kraju može izmijeniti i samo lice perivoja, iako se na njemu još dugo mogu čitati crte njegove prošlosti.

Ne preostaje nam nego potražiti razvojni put perivoja pažljivim istraživanjem svake njegove i najmanje građevne pojedinosti svih bioloških sadržaja, od starih stabala i grmova do trulih panjeva ili zaboravljenog bilja.

Neposrednim istraživanjima na prostoru perivoja, usporedbama s podacima arhivske građe i bibliografije, s kulturnopovijesnim činjenicama, umjetničkim djelima, povijesnim i ekonomskim podacima iz naše zemlje i inozemstva dopunjava se prethodni rad i tako će se pouzdanje raščlaniti povijesnost perivoja na biološke i estetske komponente te njihove međusobne odnose.

U vrtnoj arhitekturi, kao i u graditeljstvu uopće, nažaočnost pojedinih razdoblja i umeci kasnijih stoljeća ne moraju se očitovati jednakom stvaralačkom snagom: doduše, oni mogu i uvećati, ali još češće izmijeniti ili umanjiti opći dojam prekrivši vrijednosti ili uništivši neke koje je prva zamisao nosila u sebi. Kao kod građevinih zahvata na spomenicima, gdje smo naviknuti da prezentacijom njihove povijesne i estetske vrijednosti čuvamo prvenstveno one kvalitete koje su bitne za značaj spomenika i njegov razvoj u našoj sredini, tako ćemo i u vrtnoj arhitekturi vrednovati prvenstveno ono što je u biološkom, estetskom i povijesnom smislu produžavalo njezin umjetnički izraz i povijesne istinitosti. To znači zadržati ono što je doista vrijedno ili što je bilo sadržajem vrta u bitnim stilskim razdobljima njegova razvoja. To je vrlo teško i tankočudan zadatak, koji u svom postupku nameće osebujući tok istraživanja i rada. Pri tome postoje dvije mogućnosti. Jedna je lakši put, kojim se kod nas već krenulo, a to je nastojanje da se u rekonstrukciji naših povijesnih vrtova preuzmu gotova rješenja i iskustva obnove stranih perivoja bliskih stilskih razdoblja, srodnih našima po sličnosti podneblja i kulturne sredine. Time su rekonstruirana opća stilska obilježja i prihvaćeni čak kvalitetniji sadržaji stranih vrtova. To svakako potvrđuje želju za

tem lišeni su perivoj u nas svojih skromnijih ali osebnih kvaliteta, kojima se možda upravo razlikuju od onih koje smo uzeli za uzor. Drugi je postupak kojemu smo govorili: sakupiti najviše moguće podataka iz datosti samog perivoja, povijesti i kulturnopovijesnih izvora, te umjetničkih djela. U ovom slučaju potrebno je krenuti i induktivnim putem, polazeći od svih prikupljenih spoznaja o povijesnim, kulturnopovijesnim zbivanjima, ekonomskim i političkim osobitostima sredine da bi se na temelju tih podataka izradio projekt reintegracije perivoja u njegovim biološkim, estetskim i povijesnim obilježjima.

Mi smo pokušali ovim drugim putem: ne zadirući, dakako, od usporedbi sa suvremenim razvojem kulture zelenila u susjednim zemljama, sakupljali smo sve pojedinosti kojima bismo mogli istaknuti obilježja našeg vrta, koji se razvijao u našem podneblju, našim geografskim, geološkim, ekonomskim i političkim prilikama. To, dakako, neće biti, istinski Gučetićev vrt, ali će to biti naš vrt sa stilskim obilježjima vrta Gučetićeva doba i njegove sredine. U želji da istaknemo vrijednosti naše vrtno kulture, što smatramo korisnim zadatkom u okviru aktivnosti jednog arboretuma, morat ćemo prijeći preko nekih beznačajnih umetaka — koji biološki i estetski obezbeđuju osnovne crte razvoja perivoja — da bismo ih zamijenili vrstama koje su za tu prigodu pogodnije: ovakvu koncepciju povijesnosti prema vrednovanju estetskih kvaliteta dopuštamo i u zahvatima na arhitekturi.

Prilježili smo se tako do najdelikatnijih pitanja reintegracije biološke građe perivoja kao osnovne estetske i kulturnopovijesne komponente koja izražava bit perivoja, otkriva osebnosti odnos prema prirodi i doživljavanje rasklona u jednoj epohi. Rijetko koja građa tako profinjeno odaje čuvstvenost i intimitet jedne epohe kao ona vrtna arhitekture, gdje generacije raspredaju u svim opuštenostima svoje dokoline, radujući se bilju koje su pažljivo birale, za koje su uložile mnogo truda i novaca. Neće nam uvijek biti lako u našem shvaćanju prodirjeti do te čudne obuzetosti čovjeka biljkom, do njegove uporne želje da prisvoji njezinu nesvakidašnju, čestu i suviše kratkotrajnu ljepotu, da je otkriva iz sredine u kojoj je rasla i razvijala se da bi je prisilio živjeti uza se.

Čovjek i biljka koja je odabrao u svojem vremenu za svoj prostor — ostanu sjedinjeni svojim prolaznostima, nestaju gotovo zajedno po neumitnim biološkim zakonima svoga vijeka. Nedjeljivi su, stoga, prije svega, vrt i onaj koji ga je osnovao, onaj koji je u njegovo oblikovanje znao uložiti veliki dio svog imetka. Naša arhivska građa najočitiiji je svjedok onoga što su vrtovi značili svojim vlasnicima

našim stana — i njihovim sjećanjima.

Mnogi se danas ne mogu ili ne stignu uživjeti i značenje koje je sadržaj nasada imao u oblikovanju perivoja i u pojedinim stilskim razdobljima. Nije stoga čudo da u takvim ocjenama činimo više grešaka. U svakidašnjoj mehanizaciji našeg života, kao možemo udobno zavaljeni u naslonjaču listajući ka taloge boljih vrtlara i naručiti iz njihova užgoja rijetke i neslućene biljke iz svih kontinenata naše planete, gotovo više i ne znamo cijeniti niti se zna mo radovati bilju iz našeg okoliša. Za same egzote ne trudimo se čak saznati kojim su sve putovima ljudskim i materijalnim žrtvama putovali do nas borili se da se održe i prilagode neobičnim i često teškim uvjetima naše sredine. Mi ih jednostavno prihvaćamo u našem izboru, a po toj navici prela zimo u veću grešku, jer smo skloni vrednovati je dino po pretrpanosti egzotičnim biljem i rijetkim vrstama "građu" vrta: pa prema bogatstvu tog sa

³ Da spomenemo samo jednoga — dubrovačkog matematicara i književnika Nikolu Najlovića, koji u svojem djelu "Dialogo sopra la sfera del mondo", tiskano u Mlecima g. 1579, opisuje sve radove u vrtu "... stoga običavam, posjećujući ga u različita godišnja doba i izvodeći mnoge radove vlastitom rukom tu vrlo ugodno provodim vrijeme. Ne čudim se, daku velikom Kiru koji je vlastoručno sadio i njegovao sve krajnji perivoj, jer ne pojmim da bi se ijedna druga zabava mogla izjednačiti s ovom." (Prema prijevodu radnji C. Fiskovića "Kultura dubrovačkog ladanja (Svo kočevičev ljetnikovac na Lapadu)", Mogućnosti, god. XIII, br. 3, Split 1966, str. 243).

⁴ Izvještaj mletačkog sindika G. B. Giustiniana i Arzola Diedo, koji su sa službenog obilaska Dalmacijom na putu u Boku skrenuli u Gruž, gdje su bili dobrodošćeni. Oni među svojim dojmovima osobito ističu perivoje, koje treba pohvaliti tim više što su smješteni na suhom i neplodnom zemljištu, budući da je sa ovaj brdoviti kraj tako surov i krševit, da se plodna zemlja, koja je tu, prenosi iz drugih mjesta i udaljeni krajeva kao što je Pulja, gdje dubrovački brodovi u povratku s plovibde nakrcaju savrnu dobrom zemljom i dovoze je na ova svoja imanja. (Prema talijanskom S. Ljubić, Commissiones et Relations Venetiae, II, st. 250, Zagreb 1877, preveo C. Fisković u svojem djelu "Kultura dubrovačkog ladanja", str. 240).

⁵ Hektorović je npr. dobivao nasade od Mavra Vetrinovića (bili. 321, a C. Fisković kaže da je on *no* ti svojim nasadima pisao Mavru u jednoj dosad nepron. denoj pjesničkoj poslanici umetnutoj u pismo "svita od narčaja" iz svoga vrta. Mavru mu je odgovorio stihima: "vima radujući se uspjehom građenju Tvrdalja, ... jak d mi hiepi sad lko na dar daruje" (Usp. C. Fisković, Ljetnikovac Hanibala Lucica u Hvaru, Anali Histojske instituta JAZU u Dubrovniku, god. VIII—IX, Dubro 1962, str. 250).

⁶ Npr. oporuka Petra Hektorovića od 16. VII. 1572. Stari pisci hrvatski, knj. VI, Zagreb 1874, Pjesme Petu Hektorovića i Hanibala Lucica, str. XVI, među ostalim "... Et non voglio, che alcuna mia fabrica in Tvarda possi esser remessa, desfatta né alterata per alcun miei successori, ma che siano possedute, godute et conservate et instaurate, dove farà bisogno." Na sličan n

držaja i ocjenjujemo njegovu umjetničku zamisao. Stvaraoci perivoja i u našoj prošlosti nisu se rukovodili samo izborom egzota, iako su ih i oni na vrlo određen način privlačili. Njihova tankočutnost često se očitovala upravo u odabiranju biljke iz svakidašnje okoline, kraj koje mi znamo proći i ne uočivši je.

Uopće, već u antici, pa kasnije u srednjem vijeku i dalje u renesansi, ljudi su se znali radovati — izašavši iz zidina svog utvrđenog boravišta ili naselja — gotovo svakoj biljci svog kraja. Zar je čudo da su i naši umjetnici prosuli domaće bilje cvjetnjacima i perivojima, minijaturama, zlatom, vezivom, slikama, poezijom?

*Svud raste ružica i rumen trendofil
i hroma ljubica, kaloper i bosil,
dosta je tu emilja i tiera bielog
i različitih gijlja kolura svakoga¹⁰*

*ruzmarin zeleni liep je još na svijeti
i trator rumeni očima vjediti,¹¹*

*a kamo medni vries, ki bludno zatravi
čovjeku svoju svies mirisnom naravi?¹²
Pri stupu od borka, smrjeka i jasena,
Pri stupu javorka, hrasta i klena,
Pri stupu česvine, briesta i veprike,
Pri stupu somine, lovora i planike,
Pri stupu od vriesa, graba i topole,
Pri stupu čepresa, od bukke i jele,
Pri stupu brššana i vrbe zelene,
I od čedra Libana, ki viekom ne vene,
Pri stupu trišljike, driena i zelenike
I od krasne mrčice, bčovine, svjetiljke; ...¹³*

Stvaralačka snaga naših umjetnika, bilježeci radosti kojima su prepoznavali biljke svog okoliša i odabirali ih, očuvala je svu svježinu tog susreta, neposrednost veze: suština tog neobičnog biološkog trenutka sadržana je i u našim perivojima; ona je dio njihove prošlosti i njihova jedina sadašnjost, pa tako i najsigurniji putokaz u stvaralački svijet naše kulture zelenila, o kojem znamo manje nego što mislimo.

Moramo se prije svega osloboditi svih naših navika, predrasuda, načina vrednovanja perivoja i njihovih sadržaja, naših predodžaba o tome kako bi morali izgledati gotički, renesansni i barokni vrtni na našim obalama Jadrana. Mi smo pokušali kreirati tragom umjetnosti i kulture da bismo upoznali što više biljaka koje su nekoć resile vrtno na naš obali Jadrana, da bismo se zaustavili na onima koje su se najviše svjidele i isticale kao najdraži ukras, konačno da bismo se približili predjelima i perivojima kakvi su stoljećima nadahnjivali naše umjetnike što su ih ovjekovječili u svojim djelima. Iz vidokruga bioloških znanosti i onog povijesti umjetnosti pokušali smo prikupiti podatke o bilju koje se spominjalo ili sadilo u XV, XVI. i XVII. st., nastojeći utvrditi njegov biološki identitet, kako bismo ustanovili popise koji dolaze u obzir pri izboru bilja za reintegraciju perivoja; približili smo se tako vremenu i sredini nastanka te sadržaju Perivoja Gučetić.

U djelima naših dalmatinskih književnika,¹⁴ osobito u njihovu dubrovačkom krugu, pojavljuju se u opisima perivoja ili kultiviranog krajolika dva elementa koji su prvenstveno značajni za atmosferu za temeljnu kompoziciju našeg perivoja, a to su: »zelenla dubrava« i »zelenla travica«.

*A lug je tuj taki od dublja razlika,
na kom se list svaki jak zlato svjetlija;
vide se još grane od dublja od toga
jak da su skovane od srebra samoga.*

*Tuj raste još taka i ljepša travica
nego li pritanka grimizna svilica.¹⁵*

Ove su prostore naši pjesnici napuili maštovitim bićima, koja se poput likova iz klasične poezije kreću ovjenčana ne samo ružama, lovrom, hrastom i bršljanom, nego nose i sasvim neobični:

*Venčac gizardi od vrbe zelene,
mokršem vodeniem propleten ki bješe
i ostaljem biljem sviem, kraj vode ko ctiše.¹⁶*

»Zelena dubrava« bila je po staroj tradiciji vrtna arhitekture najvažniji zaštitni pojas perivoja. U dubrovačkom kraju bili su to gajevi hrastova — dubova (medunac): po njima nazivlik ponavljao u cijeloj dalmatinskoj književnosti — dubrava.

*I po tom zajedmo po tojz dubravi,
meu dubjem najdosmo perivoj gizardi,
i krasen, i zelen, i okolo brštanom
lovorjem opleten i mrčom gizardom;¹⁷*

Na sličan način Perivoj Gučetić imao je bez sumnje svoju dragocjenu zaštitu u »dubju« koje se dijelom očuvalo u današnjem predjelu Arboretuma koji je možda po tome zadržao stari naziv Drvarica.¹⁸ Uzdržavanje ovakvog zelenog pojasa nije samo

¹⁰ Stari pisci hrvatski, knj. IV, Pjesme Mavra Vetranica Čavčića, Zagreb 1872, II, Posvetilište Abramovo, stih 723—726 na str. 267.

¹¹ Ondje, stih 729—730.

¹² Ondje, stih 1275 na str. 288.

¹³ Ondje, stih 1151—1160 na str. 283.

¹⁴ C. Fisković, Prilog životopisu Marka Marulića Pečenica, Zoranićev prilog našoj renesansnoj hortikulturi, Dubrovački ličnikovići i književnost, Baština starih književnika na Visu — Baština starih hrvatskih pisaca sv. I, 2 Split 1971.

¹⁵ Vetranović M., naše djelo, Posvetilište Abramovo stih 745—748, str. 269 i stih 1097—1098 na str. 281.

¹⁶ Vetranović, naše djelo, Pelegrin, stih 3904—3906 na str. 184.

¹⁷ Ondje, stih 969—972, str. 184.

¹⁸ Dr C. Fisković smatra: da »naziv »Drvarnica« nije nastao zbog drveća u parku, već je to bila zgrada, kamena ili drvena za spremište drva za gorivo. Da je drvarnica bilo u ličnikovicima u XVI. st., vidi P. Hektorović, Ribanje i ribarsko pregozovanje, stih 1182. Ovo je mišljenje svakako točno. U zabunu, međutim dovodi naziv ne drvarnica nego drvarica. Polazeći od tog naziva prihvatila sam mišljenje A. Ugrrenovića, koji na str. 44 svoje knjige o Trstenome tumači naziv Drvarica: »To znači, nije daleko vrijeme, kad je taj dio parka bio zalista suna, u kojoj se vjerojatno vršilo drvarenje tj. sječa drveća ili bar spremanje usječenoga drvetac«.

dužnost zbog očuvanja tradicije, on je važna biološka grada i preduvjet čuvanja dravogojne mikroklimske najvrednije jezgre starog dragoja.

Na rubu dubrave, kao prijelaz užem sadržaju perivoja sve su češće autohtoni borovi, obogaćujući njegovu siluetu.

*Gdje vjetrovi pršaše a listje od bora
po tihim šušnjaše da uzdiše sva gora²⁸*

U zelenoj kulisi perivoja uz česvinu, medunac i bor bio je utkan i pitomi kesten, stari znani stanovnik sredozemlja — po pogrešnom mišljenju nekih, bez parkovnih kvaliteta za ovu sredinu, gdje je, naprotiv, znao radovati nekoć zanesene promatrače ljepotom svog rasta, cvata i svojih plodova:

*A žetud, ki rode česvina i hrasti,
kostanje nadhodi ljepotom i slasti...²⁹*

Ugledno mjesto koje je naše domaće bilje imalo u dubrovačkim vrtovima dokazuje upravo sam perivoj u Trstenome sa svoja dva prastara hrasta medunca,³⁰ od kojih je posljednji tek nedavno usahnuo, a nalazili su se u neposrednoj blizini ljetnikovca. Uz domaća stabla ove kulise obogaćujući poneki tada neobično rijetki i stoga dragocjeni primjerci uvezenih vrsta.

Vetranović i Hektorović opisuju čemprese, bez kojih ni stotinu godina ranije već spomenuti L. B. Alberti ne može zamisliti toskanski vrt; uz čemprese pridružuju se u našim sredinama cedrovi iz Libana³¹ (vidi stihove Vetranovića), koji će tek stotinu godina nakon dubrovačkih perivoja naći put u širu evropsku hortikulturu.

Vrba, draga hortikulturi XV. st., dakako i ne samo XV. st., koju danas susrećemo s nehanjem, a neki je čak ne mogu ni zamisliti u dubrovačkom vrtu, u Perivoju Gučetić bila je ne samo glavni ureš česme nego gotovo i čitavog perivoja. Uz njezin hlad vlasnik perivoja opisuje društvene domjenke, razgovore sa uglednim osobama, od kojih se najčešće spominje Cvijeta Zuzorić³²

Sjena vrbe tek onog bistrog potoka³³

Nikola Vitov Gučetić, 1571. godine

Vrba je bila u poeziji dalmatinskih (osobito dubrovačkih) pjesnika česta pojava: ona je simbol izvorne izvora i vode tako rijetke u suši krša; u takvoj žezi javlja se pjesnicima čak kao priviđenje:

*Jer sebi protiva vidih pri studencu
gd' vlt počiva pod vrbom u vencu³⁴*

Džore Držić (1461—1501)

Nemir kojim se vrba suprotstavljala gotovo nepomičnoj kulisi dubrave, nastavljajući svojim lelujanjem trstika, svojstvena nekoć mnogim predjelima na našoj obali, pa tako i Trstenome: ono je po njoj i dobilo ime:

gdje trstje rasteše gizdavo na svietu,

U suprotnosti s visokim kulisama zelenila proteže se u goličkom i renesansnom vrtu tipična horizontalna zelena travica;³⁵ u našem kršu osobito dragocjena, koja je kao u Petrarkinim vizijama³⁷ i hortikulturalnim teorijama L. B. Albertija znala biti osuta cvijećem. To ni kod nas nije bila rijetkost:

jak ljeti perivoj kad cvietje ishodi³⁸

Šiško Menčetić (1475—1507)

*Er ljeti i u jesen, zimi i proljetjem
vječna je tuj zelen s mirisom i cvietjem,
i tuj ti nikada, tako mi glavice!
na tle lis ne pada s dubka ni s travice;³⁹*

Kao neka neobična živa veza između nepomičnih vječno zelenih kulis i partera gdje »cvietje ishodi«

²⁸ M. Vetranović, Pelegrin, stih 1221 na str. 114.

²⁹ Isti, Posvetilište Abramovo, stih 897, str. 274.

³⁰ A. Ugrešević, nav. djelo, str. 28—29 spominje da b hrast koji se nalazi u sredini vrta trebao biti star šes stotina godina. Na str. 30 on navodi podatak kako je pod sjenom hrasta primio Nikola Gučetić poklonjenik dubrovačkog senata godine 1500. A. Fortis sjeća se tako der »starog gordog hrasta« iz Gučetićeva perivoja: (Z. Muljačić, Iz korespondencije Alberta Fortisa, Grada knj. 23 JAZU, Zagreb 1952). Mletački sindici, nav. djelo bilj. 6, opisujući jedan od grško-lapadskih ljetnikovaca; ističu, kako je u tom perivoju osim mirta, česmina (če mina) lovora, bilo različitih i u običnih stabala.

³¹ Mnogi putopisci, sjećajući se svog boravka u Dubrovniku, opisuju raslinje koje ih se najviše dojmilo. Tako su među ostalim spomenuti i cedrovi u najstarijem i vrlo popularnom putopisu Benedetta Rambertija pratitela mletačkog poslanika pod naslovom »Libri tre delle cose de' Turchi«, gdje opisuje krajeve koje je vidio na svom putu od Metaka do Carigrada god. 1530. (Usp. M. Deanović, Talijanski pisci o Hrvatima do kraja XVI. vijeka, Anali Histojskog instituta JAZU u Dubrovniku god. VIII—IX, Dubrovnik 1962, str. 124).

³² J. Tadić, Cvijeta Zuzorić, separat iz Srpskog književnog glasnik, str. 25, Beograd 1939; F. M. Appendini nav. djelo II, str. 70.

³³ Dialogo della Bellezza detto Antos composto da M. Nicolo Vito di Gozze, Mlec 1581 (prijevod C. Fiskovića na str. 247. u navedenom članku »Kultura dubrovačkog ladanja«).

³⁴ Džore Držić, Pjesni Ljuvene, Stari pisci hrvatski knj. 33, Zagreb 1965, stih 52 i dalje (Radmno i Ljubmir XCVII, str. 88).

³⁵ Mavro Vetranović, Pelegrin stih 1504, 1506 str. 121

³⁶ Ondje, stih 999 na str. 108:

*gdje vidjeh liepu stvar, koja se na svietu
ne može nikada jezikom izrieti:
perivoj zašto taj vas bijaše, vaj meni,
zemaljski kako raj, vas bijaše zeleni
od razlicih trava, livada gdje bijaše
svakoga narava ter cvietje captiče.*

³⁷ Petrarka, Kanconjer, Zagreb 1974, na primjer na str. 445, CLXII stih 1

*Radosno vedro cvijeće, sretne trave
gdje gospa gazit zamišljena znade.
Obalo koju njene riječi slade
i gdje joj lijepe noge trag svoj stave.
Glavka drvca što tek grane prave
ljubice bljude, liveni i mlade,
sjetate snime sinice već gdje slade
pa ste od zraka visoke, grzdave.*

³⁸ Šiško Menčetić, Stari pisci hrvatski, knj. II, Zagreb 1870, Pjesni, stih 39, str. 87. (knj. II, 59, Slava Tvojoj lje poti).

³⁹ M. Vetranović, Posvetilište Abramovo, stih 719, str.

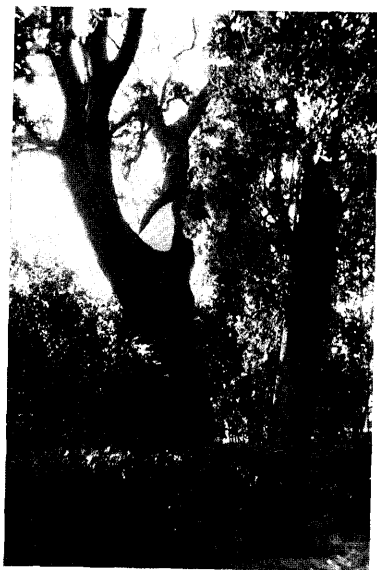

2. Ljetnikovac Gučetić, glavno pročelje sa šetnicom natkritom odrinom, koja preko proširenja (gdje se vjerojatno nekoć nalazila krana bunara) vodi do gloriјete (pavilјona). Foto Ana Deanović, 1978.
3. Zapadni krak glavne šetnice. S desne strane, uz pročelje i dalje prema zapadu u novo oblikovanim arlatna — vegetacija. Foto Maja Kovačević, 1978.

2	4	5
3		6

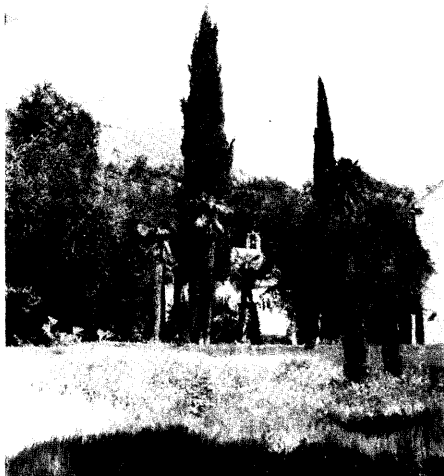
4. Gloriјeta (pavilјon) naknadno ustakljena, zatvorena vratima i prozorima. Odavde se pružao najbolji pogled na pučinu. Foto Ana Deanović, 1978.
5. Zapadni parter uz gloriјetu. Ulaz s glavne šetnice nije respektiran u novoj koncepciji perivoja. Foto Maja Kovačević, 1978.
6. Zapadni parter uz gloriјetu, zapadni dio. Ulaz s glavne šetnice nije respektiran, polje je prekrto neprohodnim bambusovim grmljem. Foto Ana Deanović, 1978.

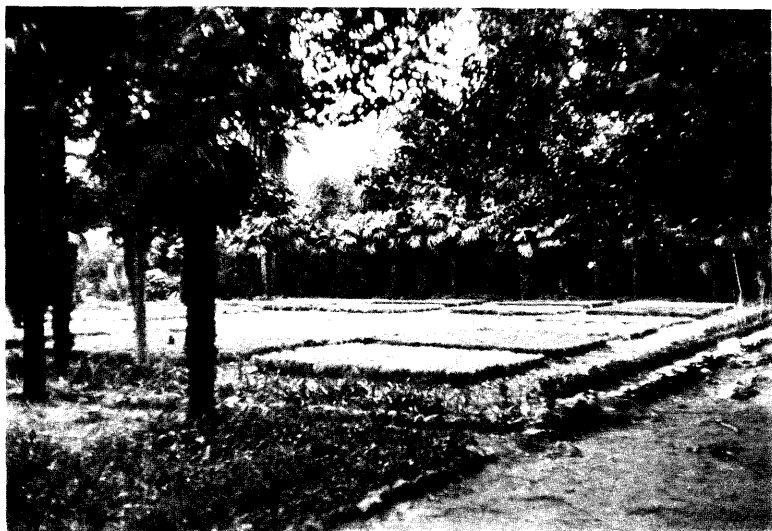

Sertić iz knjige A. Ugrenović, *Trsteno*, Zagreb 1953, izdanje JAZU.

8. Hrast međunac u zapadnom dijelu zapadnog partera uz ljetnikovac (polje 29a), konzerviran zaštitnim zahvatima. Ovaj gotovo pola milenija stari svjedok prvotnog sadržaja perivoja nedavno je uginuo. Fotoarhiv Republičkog zavoda za zaštitu prirode.
9. Istočni ugao zapadnog partera sa stuba-
ma koje iz glavne setnice uz ljetnikovac
vode na parter. Uz zid sa stupicem odri-
ne, nove arle. Foto Ana Deanović, 1978.
10. Aleja palmi u zapadnom dijelu zapadnog
partera uz ljetnikovac (polje 29a) nakon
čišćenja grmlja 1977. g. Foto Ana Deano-
vić, 1978.

11. Sjeveroistočni dio zapadnog partera s
pogledom prema kapelici i dalje na pej-
zaž. Foto Maja Kovačević, 1978.
12. Zapadni parter uz ljetnikovac u rekon-
strukciji inž. B. Sisića (polje 29a). Fotoar-
hiv Republičkog zavoda za zaštitu pri-
rode.

7	8	11
9	10	12

13. Kapelica sv. Jerolima iza ljetnikovca. Fotoarhiv JAZU. Foto Fuis.

14. Istočni dio istočnog partera (polje 28a) sa stazama koje ne poštuju pravokutnu koncepciju partera. Desno, iza dvoreda palmi i odrine, krov stare mlinice. Fotoarhiv Republičkog zavoda za zaštitu prirode.

15. Zapadni dio istočnog partera s novim nasadima. Desno ostaci dvoreda palmi. Foto Maja Kovačević, 1978.

16. Istočni parter (polje 28a), jugozapadni dio s novijim ulazom i skupinom cikasa. Foto Maja Kovačević, 1978.

17. Istočni krak glavne šetnice koji se križa sa šetnicom usmjerenom prema glorijske ti. Staza na koju vode stuba skrenuta je, pogrešno, sa smjera istok—zapad dijagonalno. Foto Maja Kovačević, 1978.

18. Istočni dio šetnice iza ljetnikovca u pravcu od kapelice prema istoku (iza polja 28a). Uz sjeverni zid nove arle s nasadima. Foto Ana Deanović, 1978.

19. Zapadni dio iste šetnice sa stubama koje vode u zarasla polja. Foto Ana Deanović, 1978.

20. Šetnica u gaju lovorika, sjeverno uz polje 27, pogled prema zapadu. Foto Ana Deanović, 1978.

21. Dio istočnog poteza visoke ograde perivoja koja obuhvaća mlinicu i uz nju ulazna vrata što glavnom šetnicom usmjeruju prema ljetnikovcu. Foto Ana Deanović, 1978.

pojavljuju se u Gučetičevu perivoju palme,²⁹ uokvirujući pravokutna polja čudesnim nemirnom svoje gipkosti, osamljene kao u nekoj ritualnoj igri svojih lepeza:

*gdi cte grane posvećene
paome, toli ku svit slavi³⁰*

I na kraju, približivši se ljetnikovcu, dolazimo do onih tako značajnih »šetnjica« s odrinama svojstvenim svim našim (i skromnijim) dalmatinskim vrtovima, gdje se najraskošnije osipa sve šarenilo boja, oko njih se u jedinstvenom ugođaju lijepog sklada korisno s ugodnim:

*i stupe kamene, ki su pod lozami
i vočke sajeni višćimi rukami;
i koji dvižu se čepisi najviše
i buzde i buve, s njimi tamariše
kapare i žafrane od njih ne otklada
smokve indijane s listiem kn ribula*

Zaželjeli smo da našim zahvatom privučemo posjetioce, a perivoju vratimo ugođaj uživanja i zanosa ljepotama raslinja, sklad rasporeda u skupinama i arhitektonskim okvirima polja i šetnica. Izbor, razmještaj i njega bilja već sami po sebi trebali bi zračiti osobitom toplinom i radosti, koja se očitovala u poeziji, u dojmovima putopisaca. S druge strane, osim tog emocionalnog momenta, nastojali smo pažljivo biranim raslinjem predočiti ne samo ukus dubrovačke vrtne arhitekture nego i istaci geološke i geografske osobitosti dubrovačkog kraja i njegovo izvanredno političko značenje kao bogatog slobodnog grada, jer je sve to dalo osobit biljeg sadržaju naših perivoja. Upravo po tome oni se i razlikuju od drugih u svijetu. Gradu perivoja trebalo bi sačinjavati, kao što je i bilo, velikim dijelom domaće raslinje: tu je vrt u okrilju dubrave, tu su kulise vječnog zelenila, parteri uokvireni rezanim grmovima šimšira, štiteći travnjake osute domaćim cvijećem, ukrasnim ili ljekovitim biljem, tu su i

krajeve pridruživši se onima koje su već postale sastavni dio imovnika našeg dalmatinskog ukrasnog bilja, uvezene još znatno ranije, možda čak u starom vijeku. Ovim izborom osobito treba istaći činjenicu da je neko rijetko bilje u dubrovačke pa odatle i u dalmatinske vrtove uneseno vrlo rano i često neovisno o široj evropskoj hortikulturi. U tome je osobitu ulogu odigrao geografski položaj Dalmacije, njezina živa veza s pomorskim i kopnenim putovima kojima su se kretali i naši pomorci i trgovci. Trgovačkim putovima, kopnom i morem, uz rijetke i skupocjene mirodije, uz ljekovito bilje pristizale su i neobične, lijepe biljke iz bliske Afrike, bliske i daleke Azije u Sredozemlje, tu su se udomaćile i prenosile dalje s odabranim sredozemnim vrstama, a vrlo su brzo bile poznate i u vrtovima Dubrovnika, pa zatim i ostale Dalmacije. Položaj naše obale, a osobito Dubrovnika, pružao je izvanredne mogućnosti za neposrednu i brzu nabavu i dalji uzgoj rijetkih biljnih vrsta u razmjerno povoljnim podnebljima naše sredine. Potvrdu za to nalazimo u našoj književnosti, u našim likovnim umjetnostima, u arhivskoj građi, starim ljekarušama i knjigama o hortikulturi te u samim našim perivojima.

Oni dokazuju koliko je snažna bila želja za uzgojem bilja, jača od svih nedaća krškog terena: on je doista bio pravo iskušenje za novc biljke koje su se prilagođivale u docima, iza gramača, da budu poslastica ili radost u okolici. Sve su to značajni momenti za koje smatramo da su se morali odraziti već u osnovama Perivoja Gučetić: u njegovim najstarijim dijelovima naglašen je izbor bilja sredozemne kulture vrtova s njezinim kontaktima s Afrikom i Azijom, koji je zatim nakon otkrića Amerike bio obogaćen vrlo biranim imovnikom bilja iz Novoga svijeta na području oko fontane i akvedukta, a na kraju, u najnovijem dijelu perivoja, može se osjetiti raskoš egzota iz svih kontinenata, što je ujedno i dokaz velike dostupnosti bilja u XIX. i osobito XX. stoljeću.

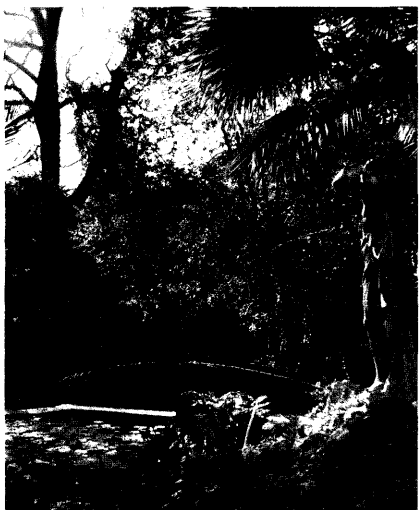
Razmišljajući o utjecaju Sredozemlja, ne možemo se oteti dojmu da je i na našoj obali antička tradicija ne samo uzgoja ljekovitog bilja²³ nego i kulture zelenila morala ostaviti trag kao što je snažno obilježila život na našoj obali svojim urbanim načinom. Hrvati su dolaskom na more mogli prihvatiti s ostacima urbane rimske kulture i njen kontrapunkt u bijegu prirodi, u ljepotu raslinja. Pomišljamo na njegovanje živica geometrijski oblikovanih površina koje su Rimljani naslijedili od Grka; iako se možda tradicija izgubila u vrtlogu seobe naroda, mi u ovoj sredini, koja je ne samo u jeziku očuvala brojne rimske tekovine nego i u baštini kulture, možemo pomišljati i na određeno nasljeđe u kulturi zelenila. Pomislit ćemo bar na ruže, koje su Rimljani najviše voljeli, uvozili brodovima čak zimi. Dubrovački poput ostalih dalmatinskih pjesni-

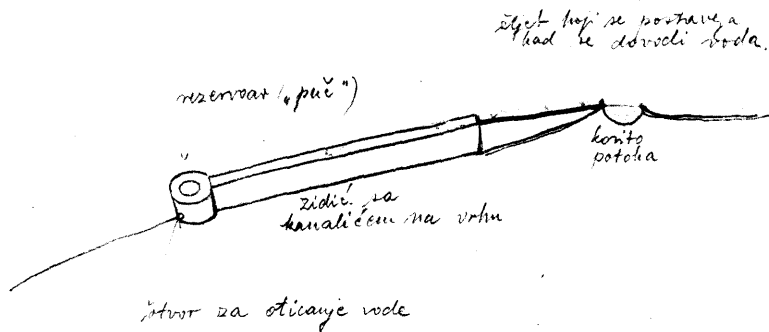
²³ O. Hovorka, Plinije i pučka medicina u Dalmaciji, Vjesnik Hrv. arh. društva, IV (1900); isti: Narodna medicina na poluotoku Pelješcu u Dalmaciji, Glasnik Zemaljskega muzeja Bosne i Hercegovine, XII, 1900, str. 119.

- 24 25 22. Fontana s figurama i ostacima spilje prema
26 27 zamisli iz XVIII. st., prislomljena na akvedukt
iz kraja XV. st. Foto Maja Kovačević, 1978.
23. Hrast međunac i lovorike na polju 24 uz fon-
tanu. Foto Maja Kovačević, 1978.
24. Stražnji dio fontane i prvi lukovi akvedukta.
Foto Ana Deanović, 1978.
25. Lukovi akvedukta, pogled prema sjeveru. Fo-
to Maja Kovačević, 1978.
26. Lovorike uz simsirovu živicu ispod nekadaš-
nje terase, s divljim kestenom i lontanom u
prednjem planu. Foto Maja Kovačević, 1978.
27. Fontana i dio perivoja uz polje 24. Foto Ma-
ja Kovačević, 1978.

28. Nedavni nalaz dovoda vode u rezervoar na polju 20 s otvorom za otjecanje vode. Crtež Maja Kovačević, 1978.
29. Rezervoar za vodu u polju 20, otvor za otpuštanje vode. Foto Maja Kovačević, 1978.
30. Ilustracija jasmina s natpisom GELSIMUM IN DICVM FLAVVM ODORATISSIMVM, drvorez na str. 393 knjige Joh. Baptistae Ferratii Senensis, Flora seu de florum cultura, Lib. IV., Editio nova, Amstelodami g. 1646. Foto Nino Vranić.
31. Ostaci setnice uz istočni zid perivoja (polje 20) s preostalim palmama. Rubnjak od živice šimsira nisko posječen, kao pokusna regeneracija. Mladice koje su potjerale slabo su napredovale zbog nebrige. Fotoarhiv Republičkog zavoda za zaštitu prirode u Zagrebu.
32. Iskrčeni šimsiri iz stare živice na istočnom polju (20). Fotoarhiv Republičkog zavoda za zaštitu prirode.

ka raduju se stoljećima još uvijek antičkim uživanjem u ljubicama i ružama:

*Ljubica i ruža oh ljubko t'miriše
da srce i duša od slasti uzdiše³³*

Džore Držić (1462—1507)

Cesti pridjevi koji u našoj najranijoj poeziji ružin cvijet nazivlju »d robinim« ili naglašavaju simboliku njegove kratkotrajnosti — od zore do mraka — dopuštaju misao o vrlo skromnim vrstama ruža. Daleka antička tradicija kulture ruža, za koju pretpostavljamo da se uz brojne rimske vile na našoj obali morala održati, trebala bi se na neki način očitovati u perivoju, makar u odrinama, gdje su ruže već u Rimljana uvijek imale svoje istaknuto mjesto.

Necemo se u izboru vrsta ipak ponijeti našim današnjim poznavanjem bogate kulture raskošnih vrsta ruža, nego ćemo se ograničiti upravo na one iako skromne i neugledne, ali znane iz srednjovjekovne i renesansne kulture tog uvijek voljenog cvijeta, jer nas na to obvezuju opisi pjesnika i hortikulturni podaci iz tog vremena. Uz stare antičke tradicije kulture bilja i zelenila, one o uzgoju ljeko-

vitog bilja (gdje su se sabrala i iskustva prvih stanovnika naše obale — Ilira — npr. peruniku su antički pisci po njima zvali *Iris illyrica*)³⁴ bile su bez sumnje najduže, a poslužile su kao osnova svim srednjovjekovnim ljekaršama. I u ovim našim dalmatinskim a osobito dubrovačkim vrtovima nastavlja se uzgoj ljekovitih vrsta: mnoge su se među njima očuvala i pošto je njihovo ljekovito svojstvo palo u zaborav. Jedan od primjera znalačkog njezovanja ljekovitog bilja nalazi se u samome perivoju u Trstenom, i to u najužem dijelu njegove najstarije jezgre: danas je to impozantni kamforovac, uvezen iz Azije, koji po mišljenju stručnjaka sadrži u velikoj količini (a to je rijetkost) svoja osebuja farmakološka svojstva.³⁵ On nam je dovoljan poti-

³³ Džore Držić, nav. djelo, str. 91, stih 138.

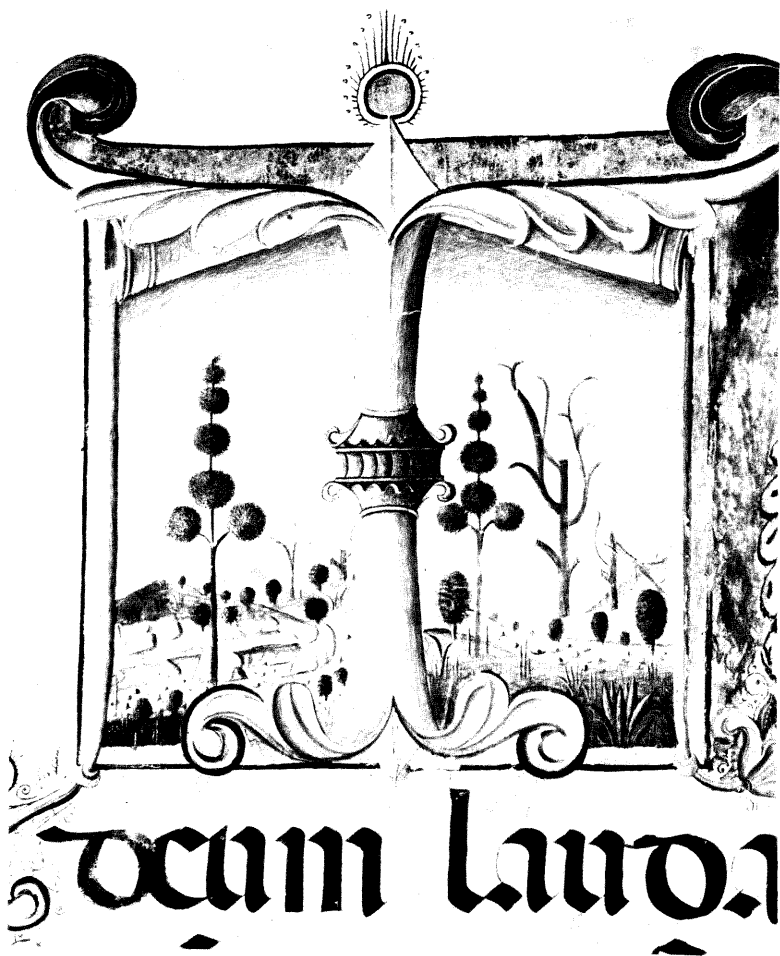
³⁴ M. Stojković, Dvije Hrvatske ljekaršice iz Dalmacije, Zbornik za narodni život i običaje XXXI/2 1937, str. 201. — Usp. s vulgariziranim ljekaršom Jakova iz Padove XIV st., prema knjizi Agrega, El Libro Agrega de Serapiom, knj. I. II, Mlec 1966.

³⁵ A. Ugronović, nav. djelo str. 84, spominje da se u Evropi kamfor upotrebljavao u medicinske svrhe već od XI. st. Osim toga, pored stalno spominjanog M. Većerovića koji je izvršno poznao ljekovitost bilja (posvetio mu i svoje stihove), to znanje nije neobično za benediktinca, bilo je i drugih dalmatinskih pisaca. Tako

33. Urušena platana u zapuštenom i obraslom sjeveroistočnom dijelu perivoja. Fotoarhiv Republičkog zavoda za zaštitu prirode. Foto M. Huljev.

34. Inicijal T s prikazom perivoja iz Psalterija fra-njevačkog samostana u Dubrovniku, XV. st. (Ms 1, f. 40v). Foto Kresimir Tadić, 1964.

35. Dio novijeg perivoja (XIX-XX. st.) zapadno od renesansnobaroknog dijela (polje 51). Fotoarhiv JAZU. Foto Fuis.

36. Dio novijeg perivoja nad zapadnom stranom izvale (polje 48). Fotoarhiv JAZU. Foto Fuis.

caj da u njegovoj neposrednoj blizini i prilikom reintegracije perivoja razastremo birano ljekovito bilje, prikazano i opisano u srednjovjekovnim lje-karušama.

Samo se po sebi razumije da bilje uvezeno iz Novog svijeta, koje je zadivilo Evropu, mora naći svoje istaknuto mjesto u onim prostorima Perivoja Gućetić koji su se upravo oblikovali u deceniji ot-krića Amerike.

Zaboravljamo da je u to vrijeme jedna azijska zemlja koja je prodirala na evropski kontinent sna-žno utjecala na novi sadržaj njegovih vrtova. To je Turska. Tko bi i pomislio na značenje osmanlijskog carstva na uzgoj cvijeća i u nas, u trenucima krva-vih borbi protiv osvajača, kad su se branili osnovni uvjeti postojanja. Znamo da su druge zemlje, koje smo štitili kao predzide, sadile egzotično orijental-no bilje dok smo mi krvarili i gubili jednu stopu zemlje za drugom. U našim krajevima nakon turske okupacije društveni sustav i promijenjeni način ži-vota što su se nametali našoj sredini donijeli su sa sobom i ostavili nam kao nasljeđe orijentalni kult cvijeća i novi bogati izbor iz vrlo razvijene kulture bilja u Turskoj, iako na to zaboravljamo.

O tom utjecaju svjedoče i brojni turcizmi što su kao nazivi novog ukrasnog bilja ušli u naš jezik ili su potisnuli starije nazive na hrvatskom jeziku već poznatog ukrasnog bilja. Međutim, slobodni Dubrov-nik bio je jedini u našoj zemlji koji je zbog svoje sretno političke sudbine i vještih diplomatskih veza mogao birati među rijetkim i skupocjenim orijen-talnim biljem i domoći ga se među prvima u Evro-pi da bi ga uzgajao u svojim vrtovima. Kao potvr-du ponavljamo već spominjani primjer Antuna Me-da³⁷; on je u uvodu svog prijevoda Aristotelove Metafizike koji je posvetio uglednom prijatelju iz Padove — djelo je tiskano u Mlecima godine 1599. — spomenuo cvijet što je u Dubrovnik uvezen s Orijenta i poklonio mu ga s ostalim cvijećem. »...

Calossios ideo meos dici, quia hoc genus florum multis ante annis ex oriente ad me allatum agno-mine meo apud nos Calossi appellatum est.»³⁸ Ap-pendini u drugom desetljeću XIX. st. spominje iste kalose: »quel fiori d'inverno, e di primavera cognito sotto il nome di Calossj (belli) che come i tulipani, ai quali un poco si rassomigliano, nascono, non da seme ma da bulbi, o cipolette, furono in Ragusa per la Dalmazia ed Italia per la prima volta intro-dotti dal Medo, che li fece venir dal Levante...»³⁹ Spomenimo samo jednu od pretpostavki da se pod tim nazivom krije jedna vrsta tulipana; to dopušta pomisao da se ona mogla pojaviti upravo u dubro-vačkim vrtovima prije drugih evropskih zemalja, čak i prije čuvene nizozemske kulture ove biljke, što je kasnije postala gotovo simbolom te zemlje.

Smatrali smo da zbog svih tih momenata treba osobito proučiti utjecaj Orijenta, i u izboru bilja za reintegraciju perivoja u njegovu renesansnom predjelu osobito naglasiti i ovu komponentu, koja

npr. Maroje Mažibradić, »za koga vele da je bio osobito vješt u vrtljarstvu i voćarstvu gojeći svakojake plemi-te domaće i strane biljke« (Stari pisci hrvatski, knj. XI, Zagreb 1880, str. IX.) kaže sam za sebe »da znam toj u bilju i travi« (ondje str. 107). I njegov sin Horacije po-znavao je ljekovito bilje; (ondje str. 132):

*Mnoge, vim jur trave i bilja razlika
boljezni ozdrave nemoćna cvitka.
Er da se svak zdravi, narav je podala
moć bilju i travi nada sva ostala.*

³⁷ Ovaj cvijet uvezen iz Istoka dobio je i naziv Kalos prema drevnom imenu obitelji Antuna Meda. Kasnije su neki tumačili taj naziv grčkom riječi kalos: svakako je zanimljivo da se taj naziv sačuvao do danas u obliku kalos, kulos u dubrovačkoj okolici. Usp. P. Skok, Etimo-loški rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knj. II, str. 22.

³⁸ Serafin Marija Crijević, Dubrovačka Biblioteka sv. I, Zagreb 1975, str. 109, 110. M. F. Appendini, nav. djelo, str. 65.

³⁹ M. F. Appendini, nav. djelo, str. 66.

se dosad zapostavljala. Sva ova naša kulturnopovijesna i botanička istraživanja u sredinama značajni su i čak bitni činioci u izboru grada i njezina vrednovanja pri izradi cjelokupnog programa reintegracije perivoja u njegovom ozračju prošlosti i isticanju njegovih hortikulturnih kvaliteta. U prezentaciji jednog vrta, spomenika prirode i kulture našeg ladanja, to je osobito važno ukoliko tim vrtom želimo predočiti onu građu koja je davala osobito obilježje i osebnost našim vrtovima. Rukovodili smo se u izboru željom da naglasimo — makar to danas zvučalo i presmiono jer su dijelom zaboravljeni — akcente slijeda od antičke kulture zelenila, zatim skromnost i utilitarnost srednjovjekovnog vrta koji još žive u našim renesansnim sredinama, do sve većih bogatstava baroknog i zatim romantičnog razdoblja dijelomice očuvanih u Perivoju Gućetić. Izborom i rasporedom raslinja pokušat ćemo perivoju vratiti prvenstveno atmosferu njegova razvoja u prošlosti, naglasiti kvalitete povijesnosti naše vrtne arhitekture koje proizlaze iz geografskog, političkog i ekonomskog položaja Dubrovnika u Evropi svojeg vremena i njegovih uskih veza s drugim krajevima Dalmacije, iako pod metlačkom okupacijom, i susjednim zemljama Istoka i Zapada. Smišljenim rasporedom vegetacije u sklopu arhitektonskih elemenata perivoja, njegovih terasa, partera, šetnica u praiskonskoj koncepciji »dolaca — terasa« nastojat ćemo uspostaviti povijesni okvir u kojemu će se prema prikupljenim podacima prorijedjavanjem ili premještanjem građe sačuvati ona vegetacija koja je značajna za određena stilska razdoblja, odnosno koja će obogaćena vrstama svojstvenim određenom vremenu pružiti snažniji dojam svog doba. U Perivoju Gućetić to vrstanje od gotičko-renesansnih sredina s izborom bilja značajnim za to razdoblje u parterima ispred ljetnikovca i bočno uz njega, do renesansno-baroknih prostora koji se razvijaju od kapelice i fontane s biljem značajnim za kulturu vrtova u vrijeme otkrića Amerike i utjecaja turske kulture vrtova, završava prostranstvima koja nose snažno obilježje ukusa XIX. i XX. st. Time bi perivoj bio zaokružen i dobio bi svoj osebnost i jasni kulturnopovijesni biljeg i u pogledu zamisli vrta koja se razvijala, širila i mijenjala stoljećima kao i u bogatstvima njezinih biljnih sadržaja.

Pomišljajući na reintegraciju dubrovačkih vrtova, čiji je najznačajniji i najljepši primjer upravo Tršteno, malo će nam stranih iskustava pomoći ako želimo rekonstruirati našu povijest u njima. Talijanski i po njima drugi evropski vrtovi nastajali su većinom usred velikih posjeda feudalaca i bogataša u obilju zelenila i plodne zemlje. Takvi su se vrtovi očitovali prije svega svojim imponantnim prostranstvima, gdje se rastrošnom vegetacijom mogla razbudiivati mašta ili ubilježiti ornamentika partera u brižno šišanim grmovima šimšira. Nekako sravnjeni sa zemljom, ogoljeli prostori partera, podređeni arhitekturi, zadržali su svu suprotnost prema okolnom krajoliku, šumama i obradivim poljima. Naprotiv, kod dalmatinskih i uže dubrovačkih vrtova sve to bogatstvo sažeto je na najmanje mjerilo, na krajnje racionalan izbor nasada, gdje su inače razigrani ornament šimšira ili mrče ovdje

svedeni na uski rubnjak ili plohe bosketa. Perivoji su na našoj obali, kao rijetko gdje u Evropi, stolpljeni kao sastavni dio ruralnog pejzaža s izvornim krajolikom u koji su se utkale njihove humanizirane jezgre svojim biranim oblicima i bojama u krajnje malim i skromnim mjerilima, što je razumljivo jer se nužno moralo vezati korisno s ugodnim. Rasporjeni na prisojnim stranama, u terasama, povrtnjaci, voćnjaci, vrtovi agruma i maslinici, omeđeni svojim terasastim prostorima, i sami su djelovali poput perivoja stapajući se neprimjetno s ostalim poljoprivrednim kulturama i nedirnutim krajolikom. Bila je to jedinstvena ljepota našeg krajolika, sklad u stapanju oblika i osebnost raspletanja boja od sivog kamenjara, preko srebrnih maslinika, sočnog zelenila povrtnjaka, vinograda i prigušenog zelenila dubrava sa svom miješom njihovih boja, do vječno tamnih crnika i borova te perivoja koji se iza njih skrivaju. Ovdje se postupno javlja sve jača raznolikost boja sa sve snažnijim akcentima polazeći od sezonskog bilja utonulog u zelenilo travnjaka, preko raskošne šetnice skrivenih odrinara ruža, čemina do arla, odakle se slijevaju boje najrazličitijeg niskog ukrasnog bilja pa dalje do »pit-ra« s cvijećem ispred kuće, gdje se u vatri i prštanju boja zbivao prvi susret vlasnika s njegovim perivojem. Ovaj osebnosti, izvršno ritmizirani »cre-scendo« od sivila krša preko sve većih nijansa zelenila u koje se postupno upleće sve šira skala boja da u najužim prostorima oko ljetnikovca dostigne svoj kromatski vrhunac — izuzetna je ljepota naših vrtova, koju moramo negovati u tim pojedinostima. Tu se nadovezuje i osobita draž krajolika naše obale u skladnom prepletanju očuvane prirode, obradenih površina i perivoja u docima, gdje je »umjetnost zgodno usavršila divlju prirodu«.

Danas se, nažalost, mnogo toga izmijenilo. Pomalo nestaje ona dugotrajna veza i isprepletenost perivoja, ruralnog pejzaža i očuvane prirode. Jedinstvena krška ljepota i osobitost Rijeke Dubrovačke, kojoj su se uz zelenilo gruske luke stoljećima divili putnici što su se ovdje našli iz najudaljenijih krajeva Evrope, iščezava u svim onim ugođajima koji su privlačili stare dubrovčane i fascinirali njihove goste. Ruše se ljetnikovci, nestaju terase, raznose se stupići i šetnice, nekadašnji sadržaj dragocjenog raslinstva s naporom njegovanih vrtova zamijenile su skupine benzinskih bačava i čudni obrisi odbaćenih iznakaženih automobila.

Raznobojni sandučići s bocama ili bez njih u hrpama prerastaju stubišta, prosipajući razbito staklo uz odbačene predmete putovima i stubama kojima se nekoć s toliko dostojanstva i poštovanja ulazilo u svetkovinu svojih perivoja.

Možda je i izlišno voditi razgovore o spasavanju i obnovi vrtova kad se sam dubrovački okoliš i njegovi jedinstveni spomenici kulture ladanja — kao osobito negovani kontrapunkt visoke urbane kulture našeg najljepšeg grada — nemilice uništavaju, brišući taj do jučer jedinstveni sklad suprotnosti zbijenog utvrđenog grada i njegovih rastresitih perivoja u predgrađu, ruralnih pejzaža i izvorne prirode.

Poštovanje prirode, njega zelenila, čuvanje prirodnih i pejzažnih ljepota, bez sumnje, znak je visokog

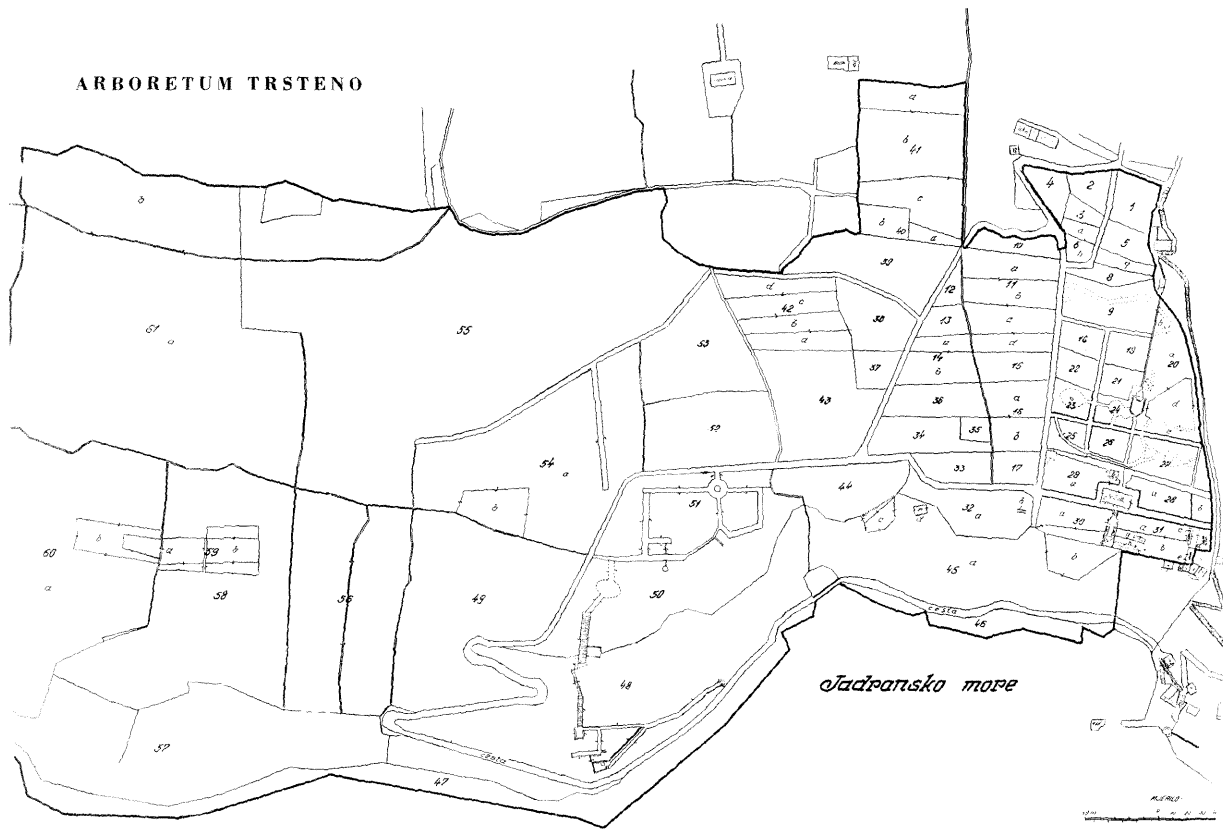
stupnja civilizacije, odraz općeg stava koji obilježava kulturu jedne sredine u određenom trenutku povijesti koji obuhvaća sve ljudske aktivnosti. Mnogo ljudi u našoj sredini griješe vežući zaštitu okoliša i kulturu zelenila uz pojam seoske zabiti koja se napušta u borbi za bolji život. S mnogo razloga štoviše i među intelektualcima teško je još uvijek danas razgovarati o značenju zelenila i čuvanju baram onih ljepota naših perivoja čije značenje prelazi granice naše zemlje. Pojam kulture zelenila i zaštite okoliša za mnoge je još uvijek izražen svotom novca uloženog u asfalt za ceste, a bez obzira na to što će se ona s njima usput porušiti i uništiti, ili novca utrošenog u gradnje betonskih blokova marina koji se dižu poput zidina zatvarajući nekadašnju intimu žalova što su ih oplakivali valovi da bi na svojim vezovima prihvaćali glisere i jahte prezasićenih putnika — a sve to u nadi da će prihodi brzo vratiti uloženi novac. To što jedinstvene ljepote dubrovačkog okoliša pokriva sve teži talog periferije s gomilama gvoženog otpada naše civilizacije, rijetke je potako da ustanu u obranu kulturne i prirodne baštine — kulture našeg zelenila, koje se ne mogu žrtvovati fikcijama turističke dobiti. Radi se o okolišu Dubrovnika, o cjelini koja je jasno oblikovana, u svim svojim pojedinostima očuvana do nedavna i trebalo ju je spasiti važući oprezno svaku pojedinost. Ali tradicija našeg najljepšeg grada, u kojoj se cijenila priroda, djelo čovjeka i njegov zahvat u prirodi, daleko je za nama.

Smatramo da u takvim okolnostima treba osobito istaći poticaje preminulog akademika prof. dra T. Varićaka, koji se založio da se barem u sklopu Arboretuma Trsteno započne vrednovanje i prezentiranje starog Perivoja Gučetić u svim njegovim aspektima. Dalje u tom smjeru spominjen ustrajna nastojanja izv. člana JAZU prof. dra M. Vidakovića, koji je organizirao više rasprava i bodrio nas i sam u svojim nastojanjima. Na kraju zahvaljujem Institutu za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu na novčanoj pomoći, osobito prof. dru Milanu Prelogu koji me je potakao i pomogao na istraživanju perivoja u Dalmaciji. Isto tako zahvaljujem Republičkoj samoupravnoj interesnoj zajednici za znanost, SIZ III, koja nam je novčanom pomoći omogućila jedan dio istraživačkih radova na temi Perivoja Gučetić. Prihvatili smo se ove dragocjene inicijative s iskrenim željama da barem u ovom perivoju prikažemo jedan od posljednjih djela izvanredne dubrovačke kulture ladanja, i to zbog bio-

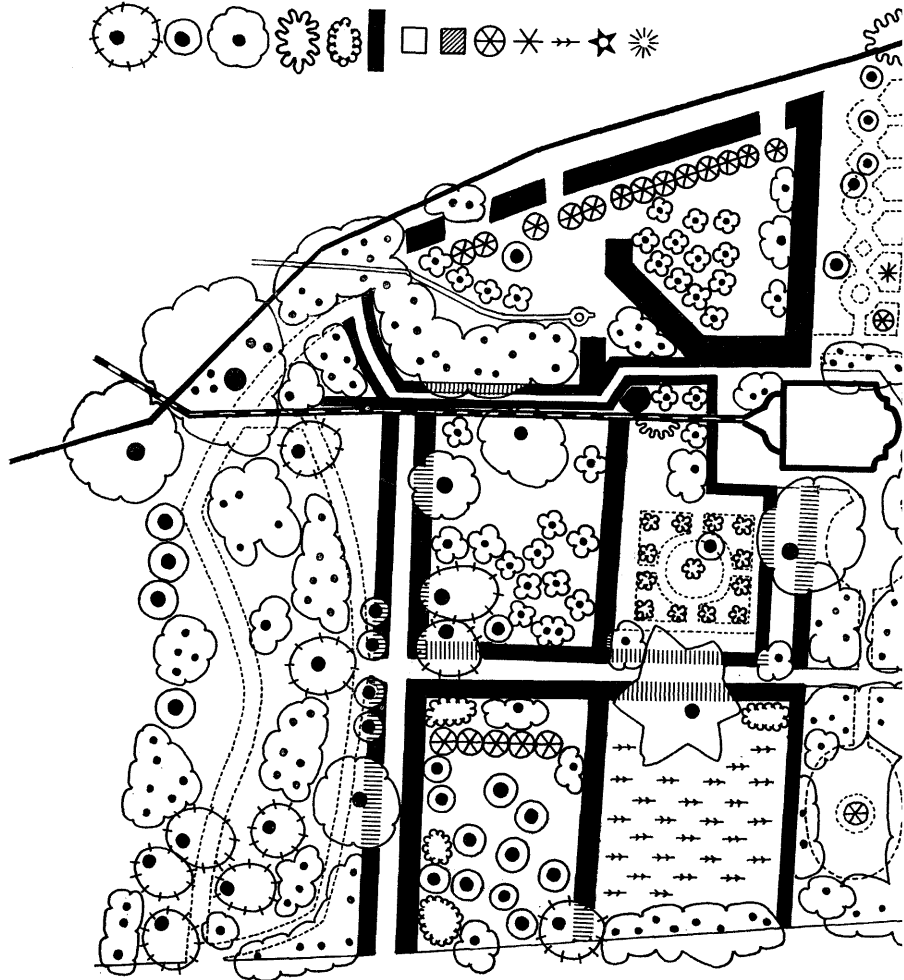
loških zadataka samog Arboretuma, iz konzervatorskih razloga, u želji da se perivoj prezentira u svim svojim vrijednostima i značenju kako bi i svojim utjecajem obogaćivao našu vrtanu arhitekturu; na kraju smatramo da bi u širim okvirima svojih djelatnosti Arboretum trebao u ovoj dubrovačkoj sredini proučavati povjesnost i sadržaje njezinih vrtova što su imali izvanredno značenje u prošlosti introdukcije bilja ne samo u nas nego i u hortikulturi Evrope.

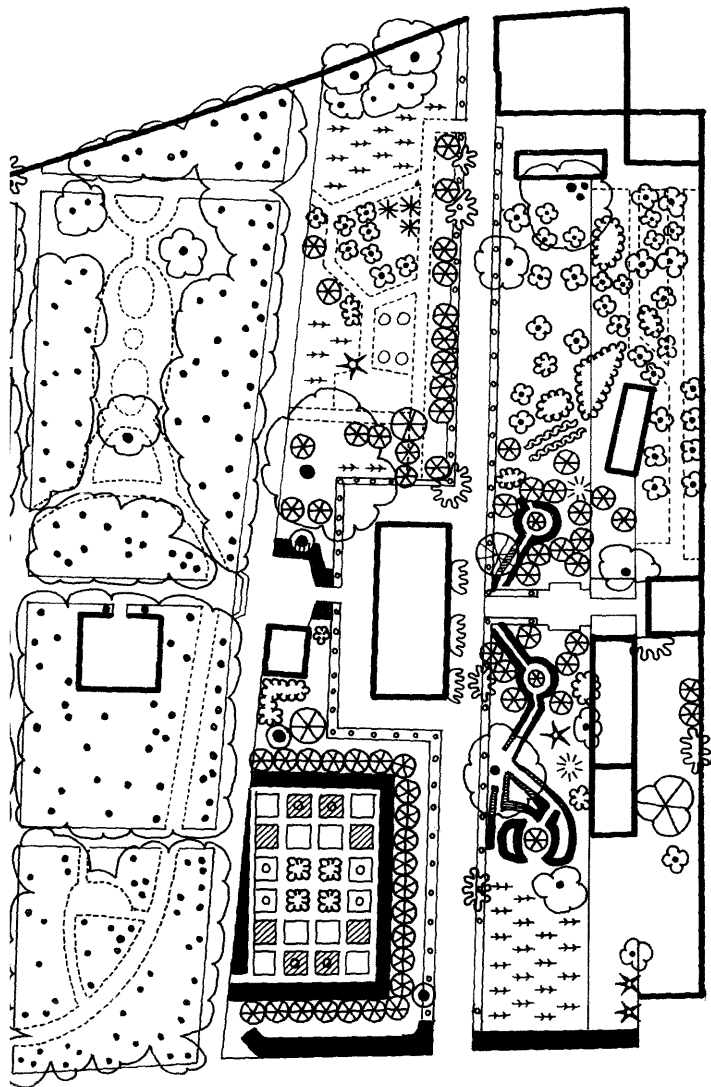
Rekonstrukcija perivoja, začudo, najnovija je tekovina konzervatorske službe. Razdoblje romantike, koje je gradilo profinjenu povratku prirodi prostranstvima svojih pejzažnih parkova i istodobno posvećivalo prva nastojanja zaštiti spomenika kulture, nije pokazalo osobit interes za čuvanje starih perivoja. U razdoblju historizma obnovljeni su u nekim evropskim zemljama gotički, renesansni i osobito barokni perivoji, najčešće prema starim gravurama, gdje je dakako bilo malo mjesta za biljne vrste, a sve češće u želji da se uz vraćanje općeg povijesnog obilježja zgradi vrati i njezin arhitektonski okvir, nekad jasno izražen parterima i bosketima, a ne toliko da se evocira poimanje prirode i odnos određene epohe prema biljci. Nakon razaranja u minulom ratu započele su u Evropi prve veće rekonstrukcije perivoja, često u svim njihovim pojedinostima. Socijalističke zemlje nisu zaostajale u tim skupim radovima — da spomenemo samo primjere rekonstrukcije perivoja uz Petrov dvorac kraj Lenjinograda i profinjenu obnovu malog perivoja kraljevskog dvorca u Budimpešti. Mnogi od takvih obnovljenih perivoja dragocjeni su dio kulturno-povijesnog inventara zemlje i velika turistička atrakcija. Reintegracija i prezentacija Perivoja Gučetić ne bi morala slijediti skupa rješenja tih izvanrednih zahvata, pa čak ni onih najsrodnijih u talijanskim vrtovima, pošto program rada nameću datosti u samom perivoju, našoj povijesti kulture zelenila i naše materijalne prilike, koje dakako ne bi smjele biti presudne. Trebali bismo, međutim, slijediti primjere svih tih zemalja u njihovoj dubokoj želji i nastojanju da spasu vrijednosti svoje baštine kulture zelenila, slijediti one neiscrpne snage kojima druge nacije iznalaze nepojmiva sredstva i mogućnosti da bi očuvala vrijednosti svoje prošlosti. U slučaju Dubrovnika to bi bio dug prije svega našim generacijama koje dolaze, kad već zanemarujemo nas same, a isto tako i dužnost prema široj zajednici evropskih naroda.

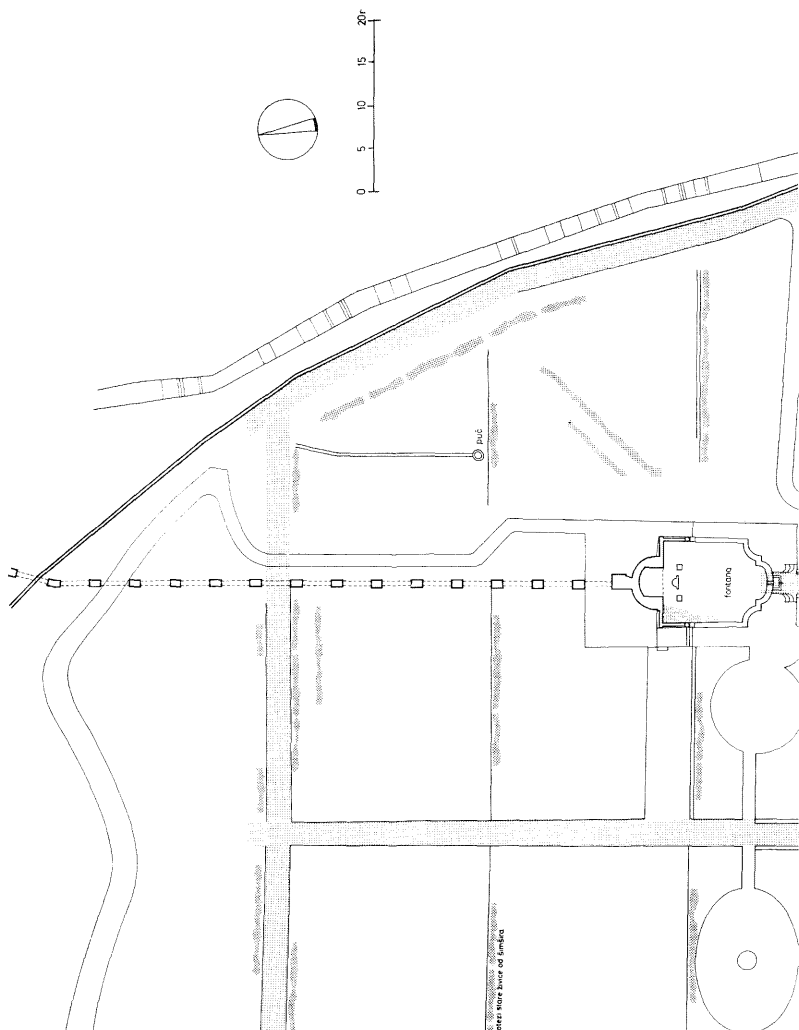
ARBORETUM TRSTENO

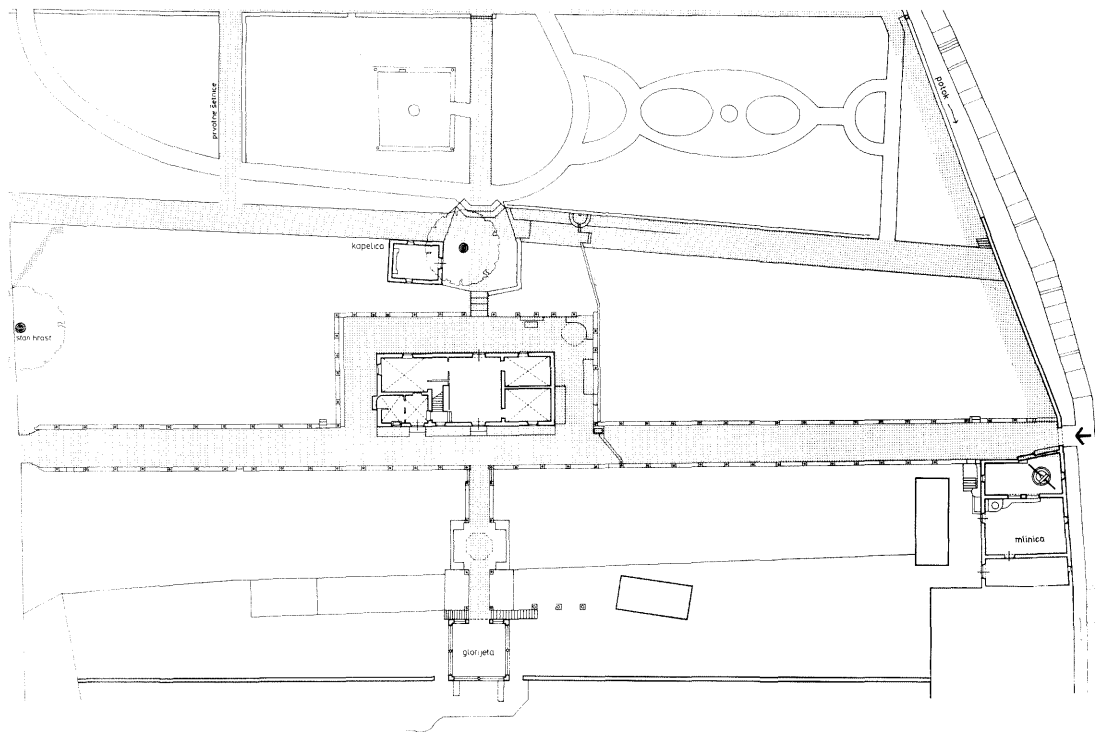

Karta 1 — Načrt cijelog kompleksa Arboretuma Trsteno s oznakama polja prema tabli u knjizi: A. Ugrešević, *Trsteno*, Zagreb 1953. izdanje IAZU

Karta III — Nacrt perivoja Gučetić u njegovu gotičko-renesansnom i baroknom dijelu. Arhitektonski koncept s ostacima starih šetnica i rasporedom arhitektonskih elemenata. Mjerilo 1:500. Izradio inž. Ivo Tenšek, 1978. god.

IL PARCO GOZZE (GUČETIĆ) NELLA COMPAGINE DELL'ALBERETO DI CANNOSA
(TRSTENO) — PROBLEMI DI RESTAURO

Riassunto

Il parco Gozze (Gučetić), dal quale si è formato l'odierno albereto Cannosa (Trsteno), è uno fra i più antichi nei dintorni di Ragusa. Si è formato durante quasi cinque secoli ininterrotti dopo la concezione gotico — rinascimentale fino alle forme romantiche.

Oggi esso è alquanto trascurato nelle sue forme storiche. Qui si avanzano proposte per la sua rigenerazione e si discutono problemi di presentazione del contenuto vegetale. Nell'ambito del restauro del concetto architettonico si prevede anche il restauro della piantagione. Si sono raccolti dati sto-

rico-culturali, secondo i quali si è ricostruito l'elenco della vegetazione (per secoli) caratteristica per il gusto e la cultura del giardino dalmata, specialmente ragusea.

Il restauro sarà eseguito secondo tali principi. Con la scelta precisa della vegetazione si potrà rappresentare la continuità della cultura del verde da noi dall'antichità, attraverso le culture mediterranee del Medio evo, fino all'influsso del Mondo nuovo e dell'Oriente all'epoca del rinascimento e poi del barocco.